Бондаренко Неллі Володимирівна,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник
відділу навчання української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України,
nelly.bondarenko@ukr.net

ЧИТАЦЬКА ГРАМОТНІСТЬ: ПОРЯДОК ДЕННИЙ ДЛЯ УКРАЇНИ

Ключові слова: *читацька грамотність, зразки тестових завдань PISA-2018.*

Актуальність проблеми формування активного мотивованого читача та її органічний зв'язок із культурним контекстом нації чи не найпереконливіше обґрунтував американський письменник Рей Бредбері в антиутопії «451 градус за Фаренгейтом»: «Вам не потрібно спалювати книжки, щоб знищити культуру. Просто змусьте людей перестати читати їх». Попри читацьку пасивність нашої шкільної юні через надмірну перевантаженість, експерти відзначають обнадійливі тенденції. Повернути українцям реноме однієї з найбільш читаючих націй у Європі дасть змогу мультидисциплінарність, українізація видавничої сфери, пожвав-

лення книжкового ринку, поява якісної літератури, нових жанрів тощо. «Україна починає входити до числа книжкових націй», – зазначає Оксана Забужко.

Питання читацьких уподобань українського учнівства, діапазону й культури читання, розвитку відповідної компетентності й формування компетентного читача досліджували Бібік Н., Бондаренко Ю., Бондаренко Н., Вашуленко М., Волошина Н., Головченко Н., Горошкіна О., Ґудзик І., Зайцев В., Едігей В., Косянчук С., Міщенко О., Мартиненко В., Пометун О., Пономарьова К., Савченко О., Сухомлинський В., Сухомлинська О., Фасоля А., Чепелєва Н., Яценко Т. й інші науковці. У їхніх працях розкрито специфіку читання як виду мовленнєвої діяльності у взаємозв'язку з іншими; обґрунтовано наукові засади формування читацької компетентності, її зміст і структуру, виділено й схарактеризовано компоненти; розроблено методику роботи з текстами на основі взаємозв'язаного розвитку всіх видів мовленнєвої діяльності із застосуванням різних видів і стратегій читання тощо [1; 2; 5].

За допомогою тестових запитань, які становили конструктну основу тестів *PISA-2018* [3], перевірялися передбачені Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти (2011 р.) *читацькі уміння,* які давали змогу з'ясувати рівень читацької грамотності українського учнівства: розуміти й осмислювати зміст прочитаного через апелювання читача до здобутих звідусіль знань і досвіду, сформованих позицій і поглядів, щоб пов'язати наявну в тексті інформацію з власними емпірикою, ціннісними орієнтаціями, зіставити або припустити різні погляди на ту саму проблему; шукати, знаходити і здобувати потрібну інформацію/повідомлення; зв'язувати й витлумачувати (формувати загальне розуміння); розмежовувати фактичну інформацію та її інтерпретацію, основні й другорядні ідеї; інтерпретувати зміст і формулювати умовиводи різних видів – від простих єднальних до складніших – просторових, темпоральних (часових), причинно-наслідкових або припущення – спростування; поєднувати здобуту з тексту інформацію з власним досвідом; інтегрувати

смисли; оцінювати повідомлення; розпізнавати інформацію, наявну імпліцитно; формулювати гіпотезу на основі знань, досвіду і здобутої з тексту інформації; визначати авторську позицію; формувати позицію, протилежну авторській; робити висновки як на основі тексту, так і його фрагментів; осмислювати й критично оцінювати зміст і форму тексту та їх взаємозв'язок.

Залежно від мети читання (для задоволення чи цілеспрямованого пізнання) та відповідні читацькі дії *PISA* визначила такі **типи завдань:** ***аналітичні, інтерпретаційні, позиційні, інформаційні***.

Згідно з таблицею рівнів читацької грамотності (від 1-го до 6-го) тестові завдання варіювалися за мірою складності – від найпростіших, для виконання яких достатньо буквального розуміння тексту (рівень 1), до складних. А вони потребують глибинного семантичного занурення в текст незнайомої проблематики, інтерпретація якого пов'язана зі сформованістю вмінь відбирати з-поміж багатьох схожих одиниць інформації ту, що безпосередньо стосується розв'язання завдань. Відповідно до формулювання завдань здобувачі освіти мали поєднати наявну в тексті інформацію зі своїми міркуваннями, заснованими на фонових знаннях і власному досвіді (за статистикою, 49,8% учнівства впоралися із завданням); віднайти в тексті інформацію, яка логічно поєднуватиметься із наведеною в завданні (24,2% підлітків упоралися із завданням); з'ясувати підстави використання уконтекстненого графічного об'єкта (завдання виявилося посильним лише п'ятій частині підлітків – 20,1%).

З-поміж чинників, які впливають на рівень складності завдань, виокремлюють ***характер тексту і форму завдань.***

Для розуміння *цілісного* (*суцільного*) тексту важливі обсяг тексту, чіткість структури, відстежуваність зв'язку окремих частин тексту з його загальною темою, наявність абзаців, підзаголовків та інших елементів структурування викладу. Розуміння *несуцільних* текстів залежить від таких чинників як обсяг інформації в тексті, тип зв'язку між частинами (прості списки чи складно організовані реєстри), наявність формальних ознак зв'язку між частинами

(спеціальне форматування, місце розташування інформації в основному тексті чи у виносці).

Щодо *форми завдань*, яка ускладнює їх виконання, мається на увазі додержання оптимального співвідношення відкритих і закритих запитань. Відкриті запитання потребують розгорнутих відповідей, тоді як закриті передбачають вибір однієї – правильної – відповіді з кількох можливих. Сформованість здатності осмислювати й оцінювати текстові повідомлення визначається переважно за допомогою відкритих запитань, які дають змогу оцінити спроможність читача розмірковувати щодо порушеної у тексті проблематики.

Успішність пошуку й здобування інформації з тексту залежить від мети, завдань, застосовуваних стратегій читання (вибіркове, переглядове, пошукове), кількості одиниць, які потрібно знайти, наявності «білих плям» або розривів у тексті, що потребують відновлення подумки, обсягу й однозначності інтерпретації одиниць інформації, з-поміж яких належить вибрати необхідну, обсягу і складності тексту.

Щодо складності інтеграції та інтерпретації текстових повідомлень, тут бралися до уваги кількість одиниць інформації, з яких належало скласти цілісну картину, тип зв'язку між ними, наявність схожих одиниць інформації, з-поміж яких потрібно зробити вибір, характер тексту (його протяжність, рівень абстрагування, обізнаності читача з предметом обговорення тощо).

Складність завдань на діагностику рівня осмислення й оцінки текстових повідомлень зумовлена такими ***чинниками*** як тип осмислення (зіставити факти чи зробити на їх основі припущення), тип позатекстового знання, необхідний для розуміння тексту (відповісти на запитання загального характеру чи таке, що потребує спеціальних знань). Попри те що розробники завдань наполягають на їх компетентнісному спрямуванні й актуальному життєвому уконтекстненні, окремі проблеми видаються не аж настільки злободенними саме для України.

На основі аналізу результатів виконання завдань зроблено висновок про брак у здобувачів освіти фонових знань, необхідних

для розуміння тексту, досвіду оцінювання форми і змісту текстів у їх єдності за наявності графічних об'єктів або потреби з'ясувати композиційну структуру висловлення.

Відповіді засвідчили, що у частини українського учнівства ***недостатньо сформовано*** такі ***навички:*** знаходити й аналізувати різноманітні факти й відомості, різні погляди на те саме явище; формулювати пояснення; оцінювати інформацію крізь призму здобутих знань і життєвого досвіду; застосовувати здобуті знання для формування позиції щодо певної проблеми. Близько половини підлітків нездатні осмислювати зміст тексту; синхронізувати життєвий досвід і здобуті з тексту знання з позатекстовими, надбаними раніше. Переважна більшість виявилася неспроможна доповнювати інформацію із завдання власною інтерпретацією змісту аналізованого тексту; систематизувати, зіставляти різноманітні факти, відомості, зокрема за наявності графічних об'єктів і необхідності розкрити їх роль в реалізації авторського задуму, оцінити доцільність і значення для читача з огляду на комунікативну мету висловлення; оцінювати співвіднесеність змісту і форми; робити висновки.

Аналіз завдань-аналогів, використаних у циклі *PISA-2018*, і завдань-прикладів та їх виконання засвідчили, що формулювання викликали певні труднощі у багатьох тестованих. Частина нездатні або не готові працювати з подібними завданнями. На цій підставі зроблено **висновок:** українські підлітки, з одного боку, неналежно засвоїли зміст відповідних галузей (що, до слова, не є пріоритетом компетентнісного навчання), а з іншого, – під час навчання учнівству не пропонували завдань такого типу, тому їм слід приділити належну увагу.

На основі висновків *PISA-2018* – міжнародного дослідження якості освіти в Україні – сформульовано ***рекомендації*** педагогам-предметникам [3, с 4]. Пропонується посилити увагу до формування в учнівства здатності робити логічні умовиводи; спонукати здобувачів освіти: дбати про чіткість формулювання думок та їх мовленнєве оформлення; залучати власний досвід під час інтерпретації тексту; у процесі аналізу наявної в тексті

інформації активувати життєвий досвід, знання, здобуті на уроках з інших предметів; стисло формулювати власну позицію щодо неоднозначної проблеми, порушеної в текстах різної тематики; встановлювати логічні зв'язки між різними видами інформації, наводити приклади з літератури, проводити аналогії між фактами з життя визначних особистостей на підставі аналізу біографічних даних тощо; опрацьовуючи тексти, залучати графічні об'єкти не лише як описовий матеріал, а й оцінювати різні види взаємозв'язку текстових і графічних складників інформації.

Література

1. Бондаренко Н. В. Робота з текстом на уроках української мови. *Бібліотечка «Дивослова».* 2008. № 5. 56 с.
2. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Розвиток життєвих компетентностей старшокласників засобами підручника української мови. *Проблеми сучасного підручника*: зб. наук. праць. Київ: Педагогічна думка, 2018. Вип. 21. С. 44–56.
3. Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти *PISA-2018* / кол. авт.: М. Мазорчук (осн. авт.), Т. Вакуленко, В. Терещенко, Г. Бичко, К. Шумова, С. Раков, В. Горох та ін. Київ: УЦОЯО, 2019. 439 с.
4. *Уроки PISA-2018:* методичні рекомендації / кол. авт.: Васильєва Д. В., Головко М. В., Жук Ю. О., Козленко О. Г., Ляшенко О. І., Науменко С. О., Новосьолова В. І. / Інститут педагогіки НАПН України. Київ: Педагогічна думка, 2020. 96 с.
5. Яценко Т. Компетентнісна спрямованість навчання української літератури в ліцеї. *VII Волошинські читання «Шкільна мовно-літературна освіта: традиції і новаторство»:* матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, 17 травня 2019 р., м. Київ. Київ: УОВЦ «Оріон», 2019. С. 133–139.